

סוגית החידוש והקדמות

הקדמה לפרק חלק: והיסוד הרביעי הקדמות. והוא, שזה האחד המתואר הוא הקדמון בהחלט, וכל נמצא זולתו הוא בלתי קדמון ביחס אליו, והראיות לזה בספרים הרבה. וזה היסוד הרביעי הוא שמורה עליו מה שני "מענה אלקי קדם". ודע כי היסוד הגדול של תורת משה רבינו הוא היות העולם מחודש, יצרו ה' ובראו אחר ההעדר המוחלט, וזה שתראה שאני סוכב סביב ענין קדמות העולם, לפי דעת הפילוסופים הוא, כדי שיהא המופת מוחלט על מציאותו יתעלה כמו שביארתי וכיררתי במורה.

פיוט 'יגדל אלקים חי' - קדמון לְכָל דָּבָר אֲשֶׁר נִבְרָא רֵאשִׁון וְאֵין רֵאשִׁית לְרֵאשִׁיתוֹ

רמב"ן עה"ת: ועתה שמע פירוש המקרא על פשוטו נכון וברור. הקדוש ברוך הוא ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת. ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון "ברא". ואין כל הנעשה תחת השמש או למעלה, הווה מן האין התחלה ראשונה. אבל הוציא מן האפס הגמור המוחלט יסוד דק מאד, אין בו ממש, אבל הוא כח ממציא, מוכן לקבל הצורה, ולצאת מן הכח אל הפועל, והוא החומר הראשון, נקרא ליונים "היולי". ואחר היולי לא ברא דבר, אבל יצר ועשה, כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותקן אותן:

ודע, כי השמים וכל אשר בהם חומר אחד, והארץ וכל אשר בה חומר אחד. והקב"ה ברא אלו שניהם מאין, ושניהם לבדם נבראים, והכל נעשים מהם:

והחומר הזה, שקראו היולי, נקרא בלשון הקדש "תהו", והמלה נגזרה מלשונם (קדושין מ ב) בתוהא על הראשונות, מפני שאם בא אדם לגזור בו שם, תוהא ונמלך לקוראו בשם אחר, כי לא לבש צורה שיתפש בה השם כלל. והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בלשון הקדש "בהו", והמלה מורכבת, כלומר בו הוא, וזהו שאמר הכתוב (ישעיה לד יא) "ונטה עליה קו תהו ואבני בהו", כי הוא הקו אשר בו יתחם האומן מחשבת בנינו ומה שיקוה לעשות, נגזר מן קוה אל ה' (תהלים כז יד), והאבנים הם צורות בבנין. וכן כתוב מאפס ותהו נחשבו לו (ישעיה מ ז), כי התוהו אחר האפס, ואינו דבר. וכך אמרו בספר יצירה (ב ו) יצר מתהו ממש ועשה אינו ישנו:

ועוד אמרו במדרש רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות ב) אמר רבי ברכיה, מאי דכתיב והארץ היתה תהו ובהו, מאי משמע היתה, שכבר היתה תהו, ומאי בהו, אלא תהו היתה, ומאי "תהו", דבר המתהא בני אדם, וחזרה לבהו, ומאי בהו, דבר שיש בו ממש, דכתיב בו הוא.

אם כן יהיה פשט הכתובים על נכון. משמעו, בתחלה ברא אלקים את השמים, כי הוציא חומר שלהם מאין, ואת הארץ, שהוציא החומר שלה מאין. והארץ" תכלול ארבע היסודות כלם, והנה בבריאה הזאת, שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש, נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ... ואחר שאמר כי בתחלה במאמר אחד ברא אלקים השמים והארץ וכל צבאם, חזר ופירש, כי הארץ אחר הבריאה הזו היתה "תהו", כלומר חומר אין בו ממש, והיתה "בהו", כי הלביש אותה צורה:

סג. אמר

ספר הכוזרי מאמר א

החבר: הפילוסופים אין להאשים אותם, מפני שהם עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יונים, ויון מבני יפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירושה מאדם, והיא החכמה המוחזקת בכח אלקי, איננה כי אם ברע שם שהוא סגולת נח, לא פסקה החכמה ולא תפסוק מן הסגולה ההיא מאדם... סד. אמר הכוזרי: וכי זה מחייב שלא נאמין לאריסטו בחכמתו.

סה. אמר החבר: כן, מפני שהטריח את שכלו ומחשבתו בעבור שלא היתה בידו קבלה ממי שיאמין בהגדתו, וחשב בתחלת העולם וסופו, והיה קשה על מחשבתו לצייר ההתחלה, כאשר היה קשה גם כן הקדמות. אך הכריע הקשותיו הנוטים אל הקדמות במחשבתו המופשטת, ולא ראה לשאול על מנין שני מי שהיה לפניו, והיאך נתיחסו בני אדם. ואילו היה הפילוסוף באומה שינחל מקובלות ומפורסמות שאינו יכול לדחות אותם, היה מתעסק בהקשותיו ומופתיו להחזיק החדוש עם קשיו. כאשר החזיק הקדמות אשר הוא יותר קשה לקבל. סו. אמר הכוזרי: וכי יש במופת הכרעה.

סז. אמר החבר: ומאין לנו מופת בשאלה הזאת. חלילה לאל שתבוא התורה במה שידחה ראייה או מופת, אך תבא בנפלאות ושנות המנהגים לבריאת דברים או להפך דבר אל דבר אחר, להורות על חכמת בורא העולם וכלתו לעשות מה שחפץ, בעת שיחפץ. ושאלת החדוש והקדמות עמוקה, וראיות שתי הטענות שוות, עד שתכריע החדוש הקבלה מאדם ונח ומשה בנבואה אשר היא יותר נאמנת מן ההקשה. ואם היה מצטרף בעל תורה להאמין ולהודות בהיולי קדמון ועולמות רבים קודם העולם הזה, לא היה בזה פגם באמונתו, כי העולם הזה הוא חדש מזמן ידוע ותחלת האדם אדם ונח.

גבורות ה' הקדמות הקדמה ב

והנה הראשון אשר לא יאות זכרו, כי אם כדי שתשיב לאפיקורס, הוא המתפלסף אשר יאמר שכל הדברים באו מאתו בסדר המושכל אצלו על צד החיוב הקדמון, אשר לא סר ולא יסור והכל כמנהגו וסדרו נוהג, וכיון שבאו מאתו כל הדברים בסדר המושכל על צד החיוב הקדמון אשר לא סר ולא יסור, אם כן אין שנוי בעולם שהיה יוצא מסדר המושכל, ולא יאריך כנף הזבוב. שאחר שהעולם נוהג על פי טבעו ומנהגו על ידי החיוב מאתו, אם כן אם היה בא שנוי לעולם על ידי נפלאות היה זה שנוי הסדר ואינו נוהג על טבעו. ולפי דעתו לא נמצא דבר בשנוי טבעו כי אם הכל כמנהגו על צד החיוב, ואם כן לא היה האותיות והמופתים שהם בשנוי טבעו ומנהגו של עולם אפשר כלל, כי הכל צריך להיות נוהג על פי הסדר המחויב מאתו בלי תוספת ובלוי מגרעת ובלוי שנוי כלל. ועל עיקר דבריו אשר אמר כי העולם הוא על צד החיוב, ומפני שהוא על צד החיוב אין לו התחלה ולפיכך העולם הוא קדמון, על דבר זה יש להשיב במקומו.

ספר מורה הנבוכים חלק ב פרק יג - דעות האנשים בקדמות העולם או חדושו לכל מי שיאמין שיש שם אלוך נמצא, הם שלשה דעות:

הדעת הראשון, והוא דעת כל מי שיאמין תורת משה רבינו ע"ה הוא שהעולם בכללו, ר"ל כל נמצא מלבד הבורא ית', ה' המציאו אחר ההעדר הגמור ושהשם ית' לבדו נמצא ולא דבר בלעדיו, לא מלאך ולא גלגל ולא מה שבתוך הגלגל, ואחר כן המציא כל אלה הנמצאות כפי מה שהם ברצונו וחפצו לא מדבר ... והוא יסוד תורת משה רבינו בלי ספק, והוא שנית ליסוד היחוד, לא יעלה בדעתך זולת זה

הדעת השני, הוא דעת כל מי ששמענו ענינו וראינו דבריו מן הפילוסופים, וזה שהם אומרים כי מן השקר שימציא השם דבר לא מדבר, וא"א גם כן אצלם שיפסיד דבר אל לא דבר, ר"ל שא"א שיתוהו נמצא אחד בעל חמר וצורה מהעדר החמר ההוא העדר גמור, ולא יפסד אל העדר החמר ההוא העדר גמור ... ולזה יאמינו שיש חומר אחד נמצא קדמון נקדמות האלו, לא ימצא הוא זולת החמר ולא החמר ימצא זולתו, ולא יאמינו שהחמר כמעלתו יתעלה במציאות, אבל הוא סבת מציאותו, והוא לו על דרך משל כחמר ליוצר או הברזל לנפח, והוא אשר יברא בו מה שירצה, פעם יצייר ממנו שמים וארץ, ופעם יצייר ממנו זולת זה, ובעלי זאת הדעת מאמינים כי השמים גם כן הווים נפסדים, אלא שאינם הווים מלא דבר ולא נפסדים אל לא דבר, אבל כמו שאישי ב"ח הווים נפסדים מחמר נמצא, אל חמר נמצא, כן השמים יתהוו ויפסדו והיותם והפסדם כשאר הנמצאות אשר תחתיהם, ואפלטון ג"כ זו היא האמנתו... ואין הענין כן, שאנחנו נאמין היות השמים לא מדבר אלא אחר ההעדר המוחלט, והוא יאמין שהם נמצאים והווים מדבר, וזהו הדעת השני:

הדעת השלישי, והוא דעת אריסטו והנמשכים אחריו ומפרשי ספריו, והוא שלא ימצא בעל חומר מלא חומר כלל, ויוסיף על זה ויאמר כי השמים אינם נופלים תחת ההויה וההפסד בשום פנים, ובאור דעתו בזה הוא זה, יחשוב שזה הנמצא כלו על מה שהיא עליו, לא סר ולא יסור היותו כן, ושהדבר הקיים אשר לא יפול תחת ההויה וההפסד הוא השמים לא סר היותם כן, ושהזמן והתנועה עולמיים תמידיים לא הווים ולא נפסדים... החמר ההוא הראשון לא הוה ולא נפסד בעצמו, אבל הצורות יבאו בו זו אחר סור זו יפשוט צורה וילבש אחרת, ושזה הסדר כלו העליון והתחתון לא יפסד ולא יבטל, ולא יתחדש בו מתחדש ממה שאין בטבעו ושהוא חוץ להקש בשום פנים.. אבל העולה מדעתו שהוא משער הנמנע אצלו שישתנה לבורא רצון או יתחדש לו חפץ, ושכל זה המציאות על מה שהוא עליו, השם המציאו ברצונו, אבל לא פעל אחר העדר, וכמו שהוא משער הנמנע שיעדר הבורא או ישתנה עצמו, כן יחשוב שהוא משער הנמנע שישתנה לו רצון או יתחדש לו חפץ, ויתחייב שיהיה זה הנמצא כלו כפי מה שהוא עתה כן היה במה שלא סר וכן יהיה עדי עד.

ספר מורה הנבוכים חלק ב פרק כה - דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש ... אבל אמונת הקדמות ע"צ אשר יראה אותו אריסטו שהוא על צד החיוב ולא ישתנה טבע כלל ולא יצא דבר חוץ ממנהגו, הנה היא סותרת הדת מעקרה ומכזבת לכל אות בהכרח ומבטלת כל מה שתיחל בו התורה

ואמנם אם יאמין הקדמות על הדעת השני אשר בארנוהו והוא דעת אפלטון, והוא שהשמים ג"כ הווים נפסדים, הדעת ההוא לא יסתור יסודי התורה ולא תמשך אחריו הכזבת האותות, אבל העברתם, ואפשר שיפורשו הכתובים עליו וימצאו לו דמיונות רבות בכתובי התורה וזולתם שאיפשר להתלות בהם וגם יהיו לראיה, אבל אין הכרח מביא אותנו לזה אלא אם התבאר הדעת ההוא במופת, אמנם כל עת שלא יתבאר במופת לא זה הדעת נטה אליו, ולא הדעת ההוא גם כן נביט אליו כלל, אבל נבין הכתובים כפשוטיהם, ונאמר כי התורה הגידתנו ענין לא יגיע כחננו להשגתו, והאות מעיד על אמתת טענותינו. ודע כי עם האמנת חדוש העולם יהיו האותות כלם אפשריות ותהיה התורה אפשרית, ותפול כל שאלה שתשאל בזה הענין ... ומפני זה היא הבריחה מזה הדעת, ולזה כלו ימי החשובים ויכלו בחקירה על זאת השאלה, שאילו התבאר החדוש במופת ואפי' על דעת אפלטון יפול כל מה שדברו עלינו הפילוסופים סרה, וכן אלו התאמת להם מופת על דעת אריסטו" תפול התורה בכללה ויעתק הענין לדעות אחרות, הנה כבר בארתי לך כי הענין כולו נתלה בזה המבוקש, ודעהו:

דרשת 'תורת ה' תמימה' לרמב"ן - ונתברר עוד חדוש העולם על ידי משה בקריעת ים סוף והמון והבאר כי לדברי המאמין בקדמות אם ירצה האל לקצר כנף הזבוב או להאריך רגל הנמלה אינו יכול וזה מאמרם והסכמתם ועל כרחם אמרו כן ואם כן כל מי שיביא דבר נגד התולדה בין בחרטומים בין במכשפים על ידי נביא ידע ויאמין בחדוש הנבואה. וכאן אכזריות לראש הפילוסופים ימחה שמו שהוא מכחיש כמה דברים שראו רבים וראינו אנחנו אמתתם ונתפרסמו בעולם ובאותם הזמנים קודם שבא משה רבינו עליו השלום לעולם היו נודעים לכל כי החכמות באותו הדור היו כולן רחניות כגון עיני השדים והמכשפים ומיני חכמות הבורי שמים לפי שמחמת קרבתם לבריאת העולם ולמבול לא היה שום אדם מכחיש בחדוש העולם ולא המרו באלקים אלא שהיו מבקשין תועליות עבודת השמש והירח והמזלות ועושין להם צורות לקבל כח עליוני כי אפילו בספר מורה הנבוכים כתוב שנמצא ספר שמשמין בצורות רוח ודבור וכתבו הפילוסופים עליהם שלא נחלו חכמה והם לא האמינו רק במורגש ולחפש חכמות מורגשות והכחישו הרחניות ואמר שאין מעשה השדים ומעשה הכשפים בעולם פעולה רק בטבעים ודבר ידוע ומפורסם שאינם כן באותו זמן של משה רבנו ע"ה לא היה שום רשע ואפיקורוס כופר באלו, רק הנבואה היתה בספק אצל האומות שהרי מקצתם חושבין שהשמש הוא הבורא בעולם כמו שפירשנו אצל אברהם אבינו עליו השלום:

קובץ א תמו - הקדמות במובנה האריסטו, בתור חיוב של מושכל ממשכיל, אינה קוצצת כל כך את ענפי המוסר, כמו קדמות החומר הקדום, בלא שום התחלה רוחנית חיובית, שלדעה זו יוכל להיות נצחון לאיזה רע מוכרח מצד תנאי החומר, מה שאין כן לדעת הקדמות המחייבת, שסוף כל סוף הטוב יחייב טוב. והכוזרי שאמר שאין פגם באמונת חומר קדום, ראוי לומר שהוא דוקא אם הוא ברעיון של התחייבות על דרך עילה ועלול מהסבה הראשונה, שאז אינה מהרסת בזה את החלטת המוסר.

קובץ ו קפח - ... לא התנשא רוח כל גוי להכיר את מי שאמר והיה העולם, לחדור ברוח עז, באור של חיים, עד כדי היחש הבהיר והברור למקור כל היש, להכרת הטוב, העושר, הגודל, המציאות העליונה, החטיביות הברורה, האמיצה, מלאת הקודש וההוד. גם כדי לגזור בשכל על דבר יסוד הכל, בלא חלישות של קדמות עולם, או לפחות של קדמות חומר, לא יכלה ההשכלה האילית להתרומם. ואם ברקי שכל מבריקים לפעמים את האפלה הגסה אשר למרחב האילי, על ידי גדולי מחשבה דקריבין לאורחא דמהימנותא, אבל רק קריבין, ולא בתוך אורחא דמהימנותא יכלו לדרוך אורח חיים, אורח לצדיק מישירים. החיים נעוצים הם בהעורון האילי, מאפס יכולת להתקשר במלא חיים לאור מחיה החיים, לבסס את החיים ממילא על פי התוצאות של עז וענוה, וגבורת חסד ורחמים. הבינה החודרת הישראלית נוקבת בזה את התהומות עוד יותר מההרגשה, שיכולה לפעמים מפני צד החלש שלה לספוג איזה רוח זר. בזה הפרט נתעלתה בינתו הקרה של המורה על שירתו היקדה של הכוזרי, שהראשון הכיר בריחוקה של החמרות הקדומה בכל גוניה, ואנו בתור בניו של אברהם ותלמידיו של משה, אמוני הנביאים, הקוראים לישא עינים לשמים לראות מי ברא אלה, ולא נשפל לשום השפלה סברית קדורה, המחנפת את הציור החלש של האדם, ומנתקת אותו בעומק חיוו בחשאי משלהבת החיים של הדבקות הרעננה של מקור החיים, מקור הרחמים, מקור החסד, וגודל הענוה. במקום שההרגשה של הכוזרי לא הגיעה, וחשב לדבר בלתי פוגם באמונה מחשבה של חומר קדום. וכשההרגשה מתעלה עד מרומי הבינה, מכירה היא שרק מקורות חלוטה בחיי כל החיים, היא משושם ומנוסם ומשגבם של ישראל